

TAFOFIEL 59

ISSN 2593-3639

1. LENTE OP DE BEGRAAFPLAATSEN – EEN TERUGBLIK.....	2
2. HERITAGE DAYS -16 & 17 SEPTEMBER.....	2
3. DE SIERGRANIETEN VAN HET PRAALGRAF VAN DE FAMILIE SOLVAY	3
4. ARCHITECTEN BEGRAVEN OP LAKEN.....	9
5. TENTOONSTELLING / EXPOSITION “ARCHITECTS GENERATION 1823”.....	10
6. JEAN ALEXANDRE WERRY (BRUSSEL 12 MEI 1773-19 DECEMBER 1847).....	12
7. LEDENDAG - 23 SEPTEMBER.....	22
8. BLOEMLEZING UIT DE PERS.....	23

VOORWOORD

Begraafplaatsen zijn plekken boordevol verhalen, en nog steeds zijn een groot deel van deze verhalen onbekend, onontgonnen. Daar komt met deze Tafofiel #59 weer een beetje verandering in. Nadat we het hebben gehad over koetjes en kalfjes – u weet wel de nodige terugblikken op succesvolle evenementen of vooruitblikken op wat even succesvolle evenementen zullen worden – graven we dieper in de geheimen achter het door Victor Horta ontworpen iconische grafteken van de familie Solvay op de begraafplaats van Elsene en de herkomst van de gebruikte granieten in 1897 en 1924.

Dat het kerkhof van Laken wordt bevolkt met de fine fleur van de Belgische beau-monde wisten we ook al, maar dat hier meer dan 100 (Brusselse) architecten liggen begraven.. Dat is nieuw. Bij wijze van primeur kondigen wij jullie het titanenwerk van Pierre-Thomas Bal & Pierre Dangles aan, met als voorproefje een lemma over de architect Jean Alexandre Werry die in 2023 zijn 250e verjaardag mag vieren. Eveneens in het kader hiervan kan u tijdens de zomer een gratis tentoonstelling bezoeken in het koor van de oude Onze-Lieve-Vrouwekerk op het kerkhof van Laken waar aan de hand van talloze illustraties en biografische gegevens wordt stilgestaan bij de 200e verjaardag van kleppers zoals Léon Suys, Désiré De Keyser, Henri Raeymaeckers en Frédéric Vander Rit. Veel leesplezier en ik wens jullie een prettige vakantie toe.

Tom Verhofstadt

Voorzitter Epitaaf vzw

1. LENTE OP DE BEGRAAFPLAATSEN— PRINTEMPS DES CIMETIÈRES—MEI 2023—EEN TERUGBLIK

TOM VERHOFSTADT (FOTO'S VAN DE AUTEUR, TENZIJ ANDERS VER-
MELD)

De 2de editie van de Lente op de Begraafplaatsen bracht ons op de begraafplaats van Brussel te Evere en stond volledig in het teken van de art nouveau. Hoe kan het ook anders... 2023 werd uitgeroepen als art nouveaujaar te Brussel en laat de begraafplaats van Brussel nu net die begraafplaats zijn waar je het grootste en meest gevarieerde aanbod van art-nouveaugraftekens kan ontdekken. De Stad Brussel klopte aan bij vzw Epitaaf om het inhoudelijke programma vorm te geven, dat werd aangevuld met een hele resem van interventies gaande over sprookjes vertellen tot *spoken word performances*, of over dans tot muzikale intermezzo's. Als geprievilegieerde partner was de inbreng van jullie geliefde vereniging niet min: de realisatie van een drietalige brochure waarbij de vijf sleutelhaltes – waaronder het monument De Walsche en het monument Verheven – werden geduid, aangevuld met niet minder dan 30 art-nouveaugraftekens die het ontdekken waard zijn, en het gidsen in drie talen door onze vrijwilligers en medewerkers. Jullie ontvangen trouwens als bijlage bij deze Tafofiel de door vzw Epitaaf vervaardigde brochure met wandelparcours in jullie mailbox. Misschien een ideeetje om tijdens de zomer deze 38 ha grote begraafplaats te (her)ontdekken!

Er komt zeker en vast een 3e editie aan die – en dat staat ook al (bijna) vast – terug zal doorgaan op het kerkhof van Laken. Uiteraard tekenen wij dan ook present.. onder welke vorm moet nog worden besproken maar noteer alvast dat het atelier Salu gedurende dat weekend – medio mei 2024 – zijn deuren zal openen en dat er heel wat evenementen zullen worden voorzien in en rond het ' Père Lachaise van Brussel'...

2. HERITAGE DAYS- 16 & 17 SEPTEMBER 2023—ART NOUVEAU, ART FOR ALL?

BEGRAAFPLAATS BRUSSEL (EVERE)

De Brusselse Heritage days (Open Monumentendagen) staan in het teken van de art nouveau en sluiten aan bij de honderddertigste verjaardag van deze stroming in de architectuur.

Art nouveau komt op de Lakense begraafplaats nauwelijks aan bod, maar des te meer op die van Brussel (Evere).

Reden genoeg voor Epitaaf om in te gaan op de uitnodiging van de stad Brussel en daar weer van de partij te zijn. Net zoals tijdens de lente op de begraafplaatsen, verzorgen wij rondleidingen langs de meest merkwaardige art nouveaugraven..

Meer concrete informatie over inschrijving voor deze rondleidingen zal weldra mogelijk zijn op de website van de organisator:

<https://heritagedays.urban.brussels>

3. DE SIERGRANIETEN VAN HET PRAALGRAF VAN DE FAMILIE SOLVAY

MARC MATTHEUSSENS

(FOTO'S VAN DE AUTEUR, TENZIJ ANDERS VERMELD)

Fig. 1 Grafmonument Solvay op de begraafplaats van Elsene

Het praalgraf van de familie Solvay bevindt zich op de begraafplaats van Elsene. De concessie voor het grafmonument van de familie Solvay kreeg nummer 3357 en ligt op perk W, op de hoek van de paden 15 en 16. Het grafmonument bestaat uit twee delen: het oudste deel, een door Victor Horta in februari 1894 ontworpen sarcofaag in art-nouveaustijl en het tweede, het familiegraf eveneens door Victor Horta ontworpen in 1924 in art-decostijl.¹ De sarcofaag voor Alfred Solvay, broer van Ernest Solvay, was ontworpen met de bedoeling om in één rij naast andere graven te staan, zodat men een mooi frontaal zicht op de sarcofaag zou krijgen. Dertig jaar later, in 1924, koos de familie voor één grote familiegrafkelder in rood graniet met twintig plaatsen.² Het familiegraf

moest op een hellend perceel liggen, aan het kruispunt van twee wandelpaden. De sarcofaag in art-nouveaustijl uit 1894 werd in 1925 bovenop het stylobaat van het familiegraf geplaatst.³ Het samengesteld praalgraf van de familie Solvay is bij besluit van 15 september 2016 van de Brusselse Hoofdstedelijke regering beschermd als monument.⁴

Het steenhoudersbedrijf van Emile Beernaert uit Elsene werd met de uitvoering van de werken belast. Een brief met betrekking tot het familiegraf uit 1925, bevindt zich in het archief van Victor Horta. In deze brief, gedateerd op 10 mei 1926, vraagt de *Mutuelle Mobilière & Immobilière* aan architect Victor Horta om bevestiging van de defi-

nitieve ontvangst van de werken voor het familiegraf die door de heren Be(e)rnaert en Buysens werden uitgevoerd en of er verder nog opmerkingen bij de uitvoering waren. De *Mutuelle Mobilière & Immobilière* laat ook aan Victor Horta weten dat zijn ereloon, ten bedrage van 150.995,6 Belgische franken, voor het maken van de plannen en voor het toezicht op de werken, op zijn rekening zal worden gestort.⁵

Het siergraniet van de sarcofaag voor Alfred Solvay uit 1894

Archiefgegevens over de granieten sarcofaag uit 1894 zijn uiterst schaars. In het E. Beernaert archief van het Beernaert Fonds van Epitaaf vzw te Laken, werden geen gegevens teruggevonden over de aankoop noch over de oorsprong van de granieten sarcofaag voor Alfred Solvay.⁶ Het graniet heeft een lichte okerkleurige patina. Op basis van macroscopische in situ waarnemingen bestaat het gesteente uit een zeer compact gefolieerd middelmatig korrelig leucograniet met witte aan elkaar geklitte veldspaatkorrels waarvan sommige gedeeltelijk met een lichtroze tint, enkele witte iets grotere afgeronde veldspaatkorrels, translucide melkwarts en transparante aan elkaar gekitte kwartskorrels, veelhoekige translucide bruingrijze muscovietplaatjes en gealigneerde zwarte gebroken biotietplaatjes. Sommige biotieten vertonen een rood halo. In de Beernaert granietcollectie van het Beernaert Fonds van Epitaaf vzw heeft het granietstaal met het nummer 3 een overeenkomstige mineralogie en textuur. In de Horta granietcollectie, van de geologische verzamelingen van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen ziet men bij het granietstaal H885 macroscopisch dezelfde mineralogische samenstelling en textuurkenmerken. P75059 is een granietstaal uit de *National Building Stone Collection* van de Geological Survey van Groot Brittannië dat eveneens dezelfde mineralogische samenstelling en textuurkenmerken vertoont. Dit gesteentemonster komt uit de Kemnay granietgroeve in Aberdeenshire, ongeveer 13 kilometer ten noordwesten van Aberdeen.

Kemnay graniet behoort tot de Cairngorm suite van intrusieve laat Caledonische granietplutonen in de noordelijke Grampiaanse Highlands van Schotland, die zo'n 400 miljoen jaar geleden gevormd werd.⁷ De *Paradise Hill* granietgroeve werd reeds kleinschalig in 1830 geëxploiteerd voor de bouw van een uitbreiding van het *Kemnay House* van Laird Burnett of Kemnay. Met de aanleg van een spoorweg op het einde van de vijftiger jaren van de negentiende eeuw werd de *Paradise Hill* groeve interessant voor John Fyfe. Hij zal vanaf 1858, wanneer de Alford spoorweg werd aangelegd langs Kemnay, *Paradise Hill* als Kemnay granietgroeve grootschalig gaan ontginnen. De Kemnay granietgroeve werd de belangrijkste granietexploitatie van de Britse granietindustrie.⁸ In de beginperiode leverde hij graniet voor de spoorweg en kasseien en boordstenen voor wegen. Met haar lichte zilvergrijze kleur werd het graniet ook voor prestigieuze bouwwerken zoals de Forth spoorwegbrug, het Schotse Parlementsgebouw in Edinburgh en het Marischal College in Aberdeen, het icoon van de "Granite City", aangewend. Verschillende Kemnay groeves werden ontsloten en ontgonnen. De beste kwaliteit werd voorbehouden voor monumentale beeldhouwwerken zoals het standbeeld voor Edward VII in *Union Street* in Aberdeen en de monumentale leeuw van het *Aberdeen City War Memorial*. Het beeldhouwen en het polijsten van de monumenten liet John Fyfe uitvoeren door de firma *Charles Macdonald Ltd., Froghall Granite Works* in *Jute street*, Aberdeen.⁹ Uit recent onderzoek van het Felixarchief van de Stad Antwerpen blijkt dat E.Beernaert aan de Stad Antwerpen granieten monumenten leverde die afkomstig waren van *John Fyfe Ltd.* maar gepolijst werden door *Charles Macdonald Ltd., Froghall Granite Works*. In 2014 werd Kemnay graniet nog steeds gedolven, maar nu hoofdzakelijk voor aggregaten.¹⁰

Het siergraniet van het grafmonument van de familie Solvay uit 1925

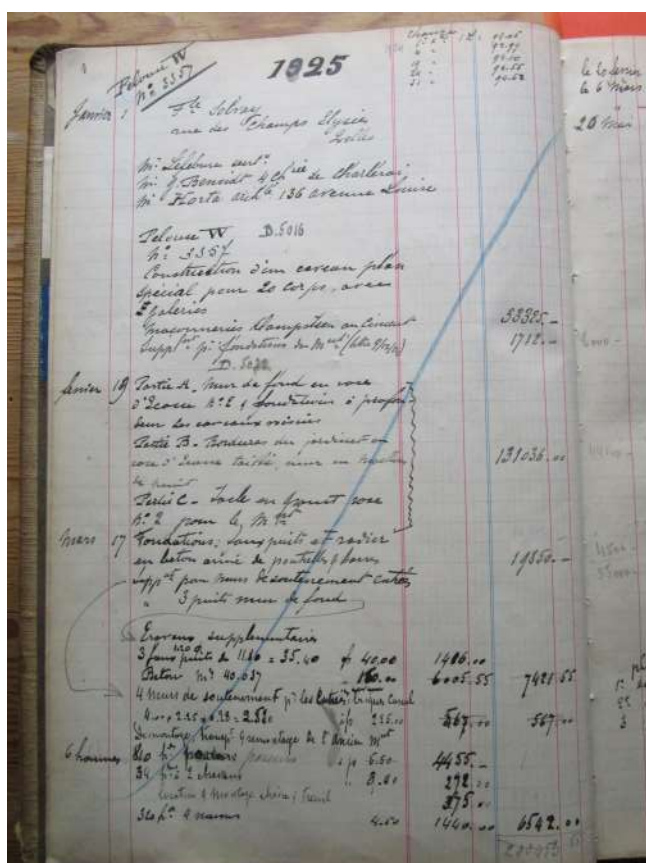
In het orderboek van E.Beernaert wordt het gra-

Fig 2: Uittreksel van het orderboek van E. Beernaert met vermelding *granit rose de l'Ecosse n°2*

(Fonds Beernaert, coll. Epitaaf vzw)

Fig 3: Collage van: een close-up van Kem nay graniet van de sarcofaag in art-nouveaustijl (A), een granietmonster met het nummer 3 in de Beernaert granietcollectie (B), een granietmonster H885 van de Horta collectie (C), een granietmonster met het nummer P75059 uit de *National Building Collection* van de Britse Geologische Dienst (D).

niet van het praalgraf van de familie Solvay uit 1925 beschreven als *granit rose d'Ecosse n°2*.

In situ waarnemingen van het graniet tonen een grofkorrelige porfiroïde textuur. Het graniet bestaat macroscopisch uit melkachtige tot lichtroze,

translucide gedeeltelijk samengeklitte kaliumveldspaatfenokristallen met tussenschotten van donkerbruine kwarts kristallen en kleinere zwarte biotieten. Het graniet heeft aan de achterzijde van het grafmonument enkele donkergrijze afgeronde, driehoekige en ovale, insluitsels. De oppervlaktes van deze insluitsels kunnen enkele vierkante centimeters groot zijn. De insluitsels hebben een microkristallijne matrix met witte en zwarte stippen. Deze insluitsels zijn afkomstig van een mafisch randgesteente dat in het nog plastisch en mobiel granietmagma werd opgenomen en onder hoge temperatuur werd gemetamorfiseerd. In de Beernaert granietcollectie van het Beernaert Fonds van Epitaaf vzw heeft deze granietsoort het nummer 2. In de Horta granietcollectie van de geologische verzamelingen van het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen vertoont granietstaal H892 dezelfde mineralogische samenstelling en textuur

en in de National Building Collection van de Britse Geologische Dienst heeft een granietmonster met het nummer P519721 eveneens dezelfde karakteristieken. Dit granietstaal werd als rood Peterhead graniet geïdentificeerd. Rood Peterhead graniet is afkomstig van groeves in de omgeving van de gemeente Peterhead op ongeveer vijftig kilometer ten noorden van Aberdeen in Aberdeenshire. Mafische insluitsels komen veelvuldig voor in rood Peterhead graniet. Peterhead graniet behoort eveneens tot de Cairngorm suite van intrusieve laat Caledonische granietplutonen van ongeveer 400 miljoen jaar geleden in de noordelijke Grampiaanse Highlands van Schotland. Granit rose d'Ecosse n°2 heeft macroscopisch dezelfde mineralogische kenmerken als Peterhead graniet. Ruth Siddall van de University College of London vergelijkt de textuur van rood Peterhead graniet met die van Ardeense paté.¹¹ De *granit rose d'Ecosse* n°2 uit de granietcollectie van E.Beernaert is mogelijk afkomstig van een granietgroeve die door John Fyfe werd uitgebaat en bij de firma Charles McDonald Ltd, Froghall Granite Works in Jute straat, Aberdeen werd gepolijst en aangekocht.

Koningin Victoria was bijzonder gesteld op haar buitenverblijf *Balmoral Castle*, in de Schotse Highlands. Zij was een belangrijke promotor van Schots graniet als decoratief siergraniet voor monumenten. Tijdens de zomer van 1888 bracht onze Koning Leopold II een bezoek aan zijn nicht Koningin Victoria in *Balmoral Castle*. Wellicht maakte hij van deze gelegenheid gebruik om ook de polijstwerkhuizen voor graniet in Aberdeen te bezoeken, zoals zijn neef Prince Albert, de overleden echtgenoot van Koningin Victoria, hem had voorgedaan. Peterhead graniet werd in het Verenigd Koninkrijk en in Frankrijk als Aberdeen graniet verkocht. Verschillende oorlogsgedenkstenen uit rood Aberdeen graniet, liet Koningin Victoria, voor in actie gedode Britse militairen in het Verenigd Koninkrijk en in de Dominions oprichten. Zo heeft ze voor kolonel Thomas Unett, die in 1856 in Sebastopol gedood werd, tijdens de Krimoorlog, de *Crimean War Memorial Obelisk* in Birmingham, Engeland laten oprichten.¹²

Talrijke gebouwen in het Verenigd Koninkrijk, opgetrokken tijdens de Victorian-Edwardian periode, hebben zuilen, pilasters, balusters en façadeplaten uit rood Peterhead graniet. Naast het Verenigd

Fig 4: Collage van: een close-up van roos Peterhead graniet van het art deco familiegraf (A), een gesteente-monster H892 van de Horta collectie (B), een granietmonster met het nummer 2 in de Beernaert granietcollectie (C), een granietmonster met het nummer P519721 uit de *National Building Collection* van de Britse Geologische Dienst (D).

Koninkrijk was ook Frankrijk tijdens de belle époqueperiode een belangrijke afnemer van gepolijst rood Aberdeen graniet. Rond 1900 werd dit graniet, dat door verschillende firma's in Aberdeen gepolijst werd, wereldwijd verkocht.¹³ In het begin van de twintigste eeuw overtrof de vraag naar rood Aberdeen graniet het aanbod. In de dertiger jaren van vorige eeuw liep de verkoop van oorlogsmonumenten voor Australië en de kolonies sterk terug en daarna ging *Froghall Granite Works* zich tot in 1945 focussen op het maken van gepolijste siergranietplaten voor de gevels van gebouwen. Op het einde van de jaren zeventig van vorige eeuw ging het verder bergaf met de verkoop van Schots graniet en werkten er nog maar vijftien werklieden in *Froghall Granite Works* in *Jute street*. Rood Peterhead graniet werd gedurende nagenoeg tweehonderd jaar gedolven.

In Parijs bevinden zich de bekendste voorbeelden van gepolijst rood Aberdeen graniet buiten het Britse imperium. Naast prestigieuze grafmonumenten werden gepolijste zuilen uit zalmkleurig en rood Aberdeen granietzuilen voor het *théâtre comique* geleverd. Het rood Aberdeen granieten standbeeld voor architect Charles Garnier, aan de zijingang van het door hem ontworpen Opéra Garnier, werd in de werkhuizen van *Alexander McDonald & Company Ltd.*, in Aberdeen gepolijst.¹⁴ Binnen in het operagebouw staan er op de eerste verdieping langs de trappen die naar de eerste verdieping leiden, gepolijste balusters uit rood Aberdeen graniet en verderop aan de lift ook verschillende zuilen uit rood gepolijst Aberdeen graniet.

Besluit

Schots graniet werd rond de eeuwwisseling van de negentiende naar de twintigste eeuw, vooral in Groot-Brittannië en de Dominions gegeerd. Kemnay graniet werd de belangrijkste granietexploitatie in de geschiedenis van de Britse granietindustrie. Het rood Peterhead graniet werd in de belle époqueperiode beschouwd als een statussymbool. In Groot-Brittannië en in Frankrijk werd het als rood Aberdeen graniet verkocht. In België bij

E.Beernaert kreeg het de commerciële naam van *granit rose d'Ecosse* nr.2. De granieten sarcofaag uit 1894 voor Alfred Solvay is wellicht één van de eerste funeraire kunstwerken uit Schots graniet die Victor Horta heeft ontworpen en E.Beernaert heeft geïmporteerd uit Schotland, waar het in Aberdeen bij Alex Macdonald in *Froghall Granite Works Ltd.* werd gepolijst. Met het monumentaal graf voor de familie Solvay op de begraafplaats van Elsene heeft architect Victor Horta, in de funeraire kunst, de vloeiende lijnen van de art-nouveaustijl uit 1894 met de strakke lijnen van de art-deco uit 1925 in één monumentaal kunstwerk samengebracht.

Voetnoten

1. HORTA, V., Mon agenda 1894, Mémentos (1894-1906) Victor Horta-67 feuillets manuscrits- Musée Horta.
2. VAN SANTVOORT, L., Dossier art nouveau, art nouveau op Brusselse begraafplaatsen, de klant is koning! in: Erfgoed Brussel, april 2017, n°22
3. CELIS, M., SNAET, J. DE CLERCQ, L., Antoine & Emile Beernaert, steenhouwers (ongeveer 1850-1924) in Monumenten en Landschappen, vol.22(2003) 4, p.28-53.
4. Bijlage III van het besluit van 15 september 2016 van de Brusselse hoofdstedelijke regering tot bescherming als landschap en als monument van bepaalde delen van de begraafplaats van Elsene gelegen Boondaalsesteenweg 478 – Kroonlaan 582 te Elsene
5. Archief van het Horta museum
6. Persoonlijke communicatie van Prof. Dr. L. Van Santvoort.
7. STEPHENSON, D. en andere, Caledonian Igneous Rocks of Great Britain, chapter 8, Late Silurian and Devonian granitic intrusions of Scotland: an introduction, Geological Conservation Review (GCR) Series No. 17, 1999, p.400.
8. DEY, M., The Granite City, Aberdeen's granite industry, Gloucestershire, 2018, p19
9. Idem, p26-30
10. CARTER, I. Doric Columns, The History & Heritage of the City of Aberdeen, Granite, Kemnay Quarry, Kemnay Village, John Fyfe, artikel in de Evening Express van 5 juli 1980, Aberdeen, 2014, <https://kemnay.info/history/kemnay-people/john-fyfe/>
11. SIDDALL, R., Barkingside. A Suburban Geological Town Trail, Urban Geology in London No 38, 10pp.
12. <http://www.ucl.ac.uk/~ucfbrxs/Homepage/walks/Barkingside.pdf>
<https://bcgs.info/pub/local-geology/building-stone-trails/birmingham-trail-14>

13. The Industries of Scotland, Granite, Freestone, Pavement and Slate Quarrying, p.2 <https://electricScotland.com/history:industrial/industry20.htm>

14. CLARKE J., The Aberdeen Granite Industry, Britain at work, A Pictorial History of Our National Industries, . 1902, p.63.

Boven (foto's Linda Van Santvoort) : het grafteken Solvay gefotografeerd in 2010. De bronzen krans ligt vooraan op de sokkel.

Onder (foto Marc Mattheussens): de bronzen krans is verplaatst en werd bovenop de sarcofaag vastgehecht. Een spijtige keuze want de zo kenmerkende art nouveau-courbe van de sarcofaag is daardoor volledig verstoord.

4. ARCHITECTEN BEGRAVEN OP LAKEN

PIERRE-THOMAS BAL & PIERRE DANGLES

FOTO'S VAN DE AUTEURS

Al meer dan twee eeuwen is het kerkhof van Laken een populaire begraafplaats. Daar zijn verschillende redenen voor: het bucolische uitzicht, de afwezigheid van elke dreiging van verdwijning van de begraafplaats, de nabijheid van grote namen uit de Belgische geschiedenis, waaronder de koninklijke familie na 1850, enzovoort.

Al tientallen jaren komen steeds dezelfde vijf namen terug om aan te tonen dat ook belangrijke grote architecten in Laken begraven liggen:

Tilman-François Suys (de 'vader' van de Belgische architectuur), Joseph Poelaert (Justitiepaleis), Victor Jamaer (Broodhuis), Alphonse Balat (Museum voor Schone Kunsten), Louis De Curte (Leopold I-monument).

In de overtuiging dat er nog veel meer architecten moeten zijn die Laken als hun laatste rustplaats hebben gekozen, hebben Pierre Dangles, architectuuronderzoeker, en Pierre-Thomas Bal, funerair onderzoeker, hun krachten gebundeld om diepgaand onderzoek te verrichten op de begraafplaats, in begraafregisters en -dossiers en in architectuurtijdschriften en andere kranten. Het resultaat heeft hun verwachtingen overtroffen: er zijn reeds 101 namen geïdentificeerd van architecten

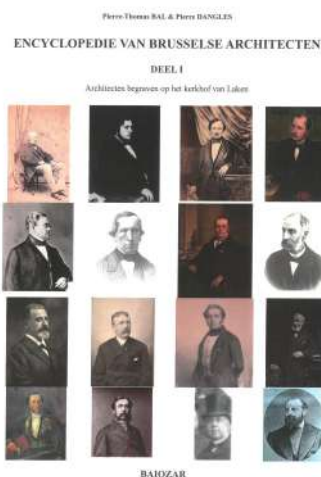
die in Laken begraven liggen en het onderzoek is nog niet afgerond.

Onder hen zijn veel grote bouwkundigen die hun stempel hebben gedrukt op de groei en de evolutie van de hoofdstad.

De tentoonstelling gewijd aan vier van hen, die dit jaar hun tweehonderdste verjaardag vieren, is de eerste uiting van het onderzoek. In het najaar verschijnt, zowel in het Nederlands als in het Frans, het eerste deel van de Encyclopedie van de Brusselse Architecten, toegespitst op meer dan veertig architecten die in Laken begraven liggen.

Als voorproef en ter kennismaking volgt in deze Tafofiel het lemma over architect Jean Alexandre Werry. Wij herdenken in 2023 de tweehonderdvijftigste verjaardag van een persoonlijkheid die, ondanks een omvangrijk oeuvre, tussen de plooiën van de geschiedenis is gevallen.

Meer inlichtingen en voorintekening:
info@baiozar.be

Balat

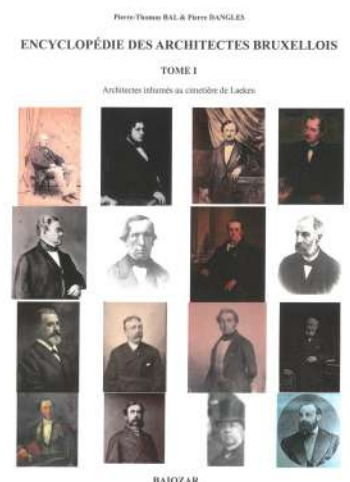
Poelaert

De Curte

Jamaer

TENTOONSTELLING / EXPOSITION

ARCHITECTS - GENERATION 1823

28 .06 -15.08.2023

Laken/ Laeken - koor oude kerk/ chœur ancienne église

Vier belangrijke Brusselse architecten zagen het licht in 1823: Léon SUYS, Désiré DE KEYSER, Henri RAEYMAECKERS en Frédéric VANDER RIT. Op Suys na, waren ze leerlingen van de Brusselse Koninklijke Academie, allen werden ze gevormd door Tilman-Frans Suys. Hun ontwerpen, die soms onuitgevoerd bleven, getuigen van de grote dynamiek en de architecturale en stedenbouwkundige uitdagingen in de hoofdstad tijdens de 19de eeuw. Met hun realisaties hebben zij mee het uitzicht van Brussel bepaald.

Alle vier liggen ze begraven op het kerkhof van Laken. Hierin zien we de bevestiging dat dit kerkhof door vooraanstaande Brusselaars als laatste rustplaats werd uitverkoren.

De tweehonderdste verjaardag van deze vier architecten die een eminente rol hebben gespeeld in het architecturale erfgoed en de stadsplanning van Brussel, is de gelegenheid om deze te belichten en te begrijpen hoe de hoofdstad zich in de 19de eeuw heeft ontwikkeld, een evolutie die vandaag nog steeds duidelijk zichtbaar is.

Op deze wijze krijgt deze *ARCHITECTS-GENERATION 1823* opnieuw een 'gezicht' en wordt een stuk Brusselse geschiedenis terug tot leven geroepen.

Samenstelling tentoonstelling: EPITAAF VZW

Onderzoek: Pierre-Thomas Bal & Pierre Dangles

Toegankelijk tijdens de openingsuren van het kerkhof (8h30-16h30)

De tentoonstelling is tweetalig NL/FR

Met de steun van de stad Brussel; dank aan Bruno Berghmans

Quatre architectes bruxellois d'importance ont vu le jour en 1823 : Désiré DE KEYSER, Frédéric VANDER RIT, Henri RAEYMAECKERS et Léon SUYS. Tous ont été formés par Tilman-François Suys et tous, sauf Léon, étaient élèves de l'Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. Leurs projets, parfois restés sans suite, témoignent du grand dynamisme et des défis architecturaux et urbanistiques de la capitale au XIXe siècle. Par leurs réalisations, ils ont contribué à définir l'aspect de Bruxelles.

Tous les quatre ont été inhumés au cimetière de Laeken. Nous trouvons ici la confirmation que ce cimetière a souvent été choisi par des Bruxellois de premier plan comme le lieu de leur dernière demeure.

Le bicentenaire de ces quatre architectes qui ont joué un rôle éminent dans le patrimoine architectural et l'urbanisme bruxellois est l'occasion de les mettre en lumière et de comprendre l'évolution de la capitale au XIXe siècle, évolution dont les traces sont encore bien visibles aujourd'hui.

Ainsi, cette "GÉNÉRATION D'ARCHITECTES 1823" retrouve un "visage" et fera revivre un pan de l'histoire bruxelloise.

Compilation de l'exposition : EPITAAF asbl

Recherches : Pierre-Thomas Bal & Pierre Dangles

Accessible pendant les heures d'ouverture du cimetière (8h30-16h30)

L'exposition est bilingue FR/NL

Avec le support de la ville de Bruxelles ; remerciements à Bruno Berghmans

SUYS

DE KEYSER

RAEYMAECKERS

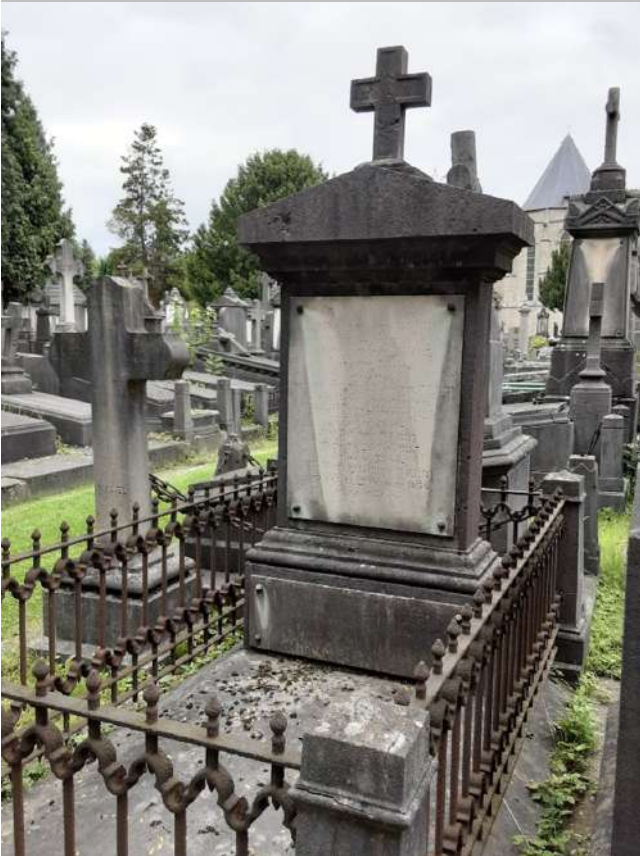

VANDER RIT

6. JEAN ALEXANDRE WERRY (BRUSSEL 12 MEI 1773-19 DECEMBER 1847)

PIERRE-THOMAS BAL & PIERRE DANGLES
(ALLE FOTO'S VAN DE AUTEURS)

Afb. 1 Kerkhof Laken, perk 12, weg 17 concessie 965

De ouderdomsdeken, na Coppens*, van op het kerkhof van Laken begraven architecten is ook een van de belangrijkste architecten in Brussel van de eerste helft van de 19de eeuw. Als een van de eerste professoren architectuur aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Brussel leidde hij een hele generatie architecten op en gaf zo mee vorm aan de Brusselse architectuur.

Jean Alexandre Werry werd op 12 mei 1773 te Brussel geboren in de parochie Onze-Lieve-Vrouw van de Finistère. Zijn vader, Denis Englebert, was timmerman en zijn moeder, Elisabeth Uyterspruyt, overleed kort na de geboorte van haar zoon.¹

Waarschijnlijk leerde Werry de basis van zijn beroep bij zijn vader, die kennelijk een leerling was van de hofarchitect van Karel van Lotharingen, Jean-François Winqz (1743-1791).² Vervolgens schreef Jean-Alexandre zich in aan de Academie.

Zijn leraar was Claude Fisco (1736-1825). Fisco was een voormalig ingenieursofficier in het Oostenrijkse leger, vanaf 1772 controleur van de werken van de stad Brussel en architect van het Martelarenplein. Werry beëindigde zijn studie aan de Academie in 1791 en werd het jaar daarop assistent-professor van Fisco.

Als gevolg van de Franse Revolutie vallen Franse troepen ons land binnen. De Academie wordt gesloten en volgens verschillende bronnen wordt Werry ingelijfd in het Franse leger, in een regiment van de genie, waar hij de rangen van luitenant en vervolgens kapitein behaalt. Het jaar van Werry's terugkeer naar Brussel hebben we niet precies kunnen vaststellen. Het lijkt erop dat hij niet in de Napoleontische legers heeft gediend; we hebben er in ieder geval geen spoor van gevonden.³

Toen de "maieur" van Brussel, Rouppe, in 1800 beslist de Academie te heropenen, wordt Werry terug leraar architectuur. Werry was een goedmoedig man en zijn ambitie was niet immens: toen enkele van de vroegere studenten van Fisco, terug uit Parijs, een petitie begonnen opdat Fisco zou terugkeren in zijn functie als directeur van de Academie, verklaarde Werry dat hij zijn functie als professor wilde afstaan aan zijn vroegere leraar.⁴ Zijn karakter belet hem echter niet assertief te zijn: in een brief van oktober 1815 aan de burgemeester van Brussel spreekt Werry zijn verbazing uit over het beperkte salaris van 800 frank⁵ dat de raad van bestuur van de Academie hem voor zijn lessen toekende: "*rétribution si peu d'accord avec le travail de l'enseignement que le règlement prescrit et qui demande une étude préparatoire qui occupe le professeur chez lui et l'éloigne d'autres affaires qu'il pourrait entreprendre.*"⁶ Hij voegt

eraan toe : "on a ajouté à ma Classe la leçon de Géométrie et de Perspective. Sans doute, dans ce cas, les honoraires méritent une augmentation, et c'est à quoi je m'attendais".⁷ Werry won het pleit niet. *Nil novi sub sole*.

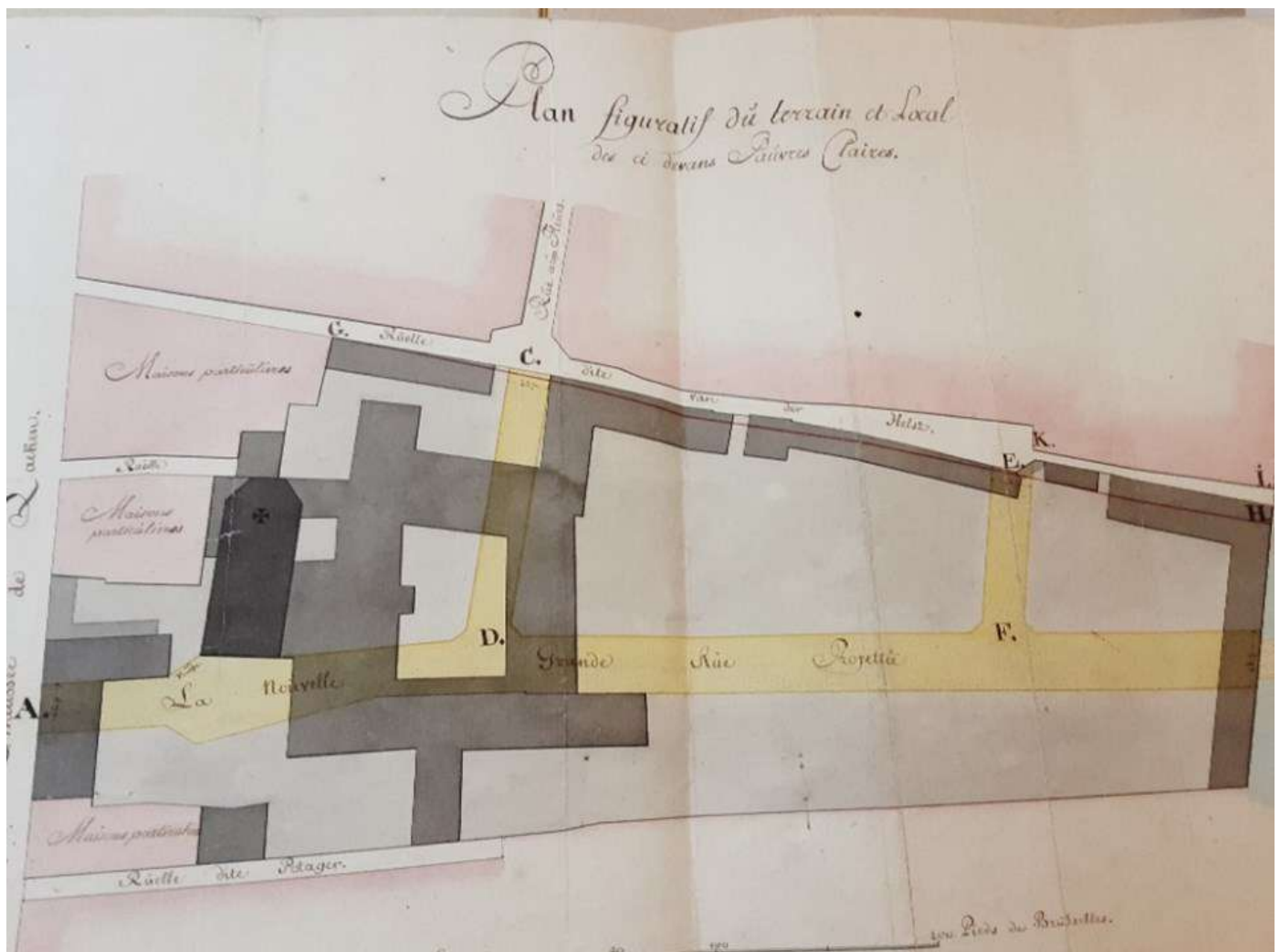
Natuurlijk was Werry niet alleen leraar. We weten dat hij in 1803 de gebouwen aankocht van het voormalige Clarissenklooster tussen de Lakensestraat en de Bloemenstraat, waardoor hij het Vander Elststeegje moest verbreden tot een Vander Elststraat en een nieuwe brug over de Zenne moest bouwen aan de Bruidstraat. (afb. 2)

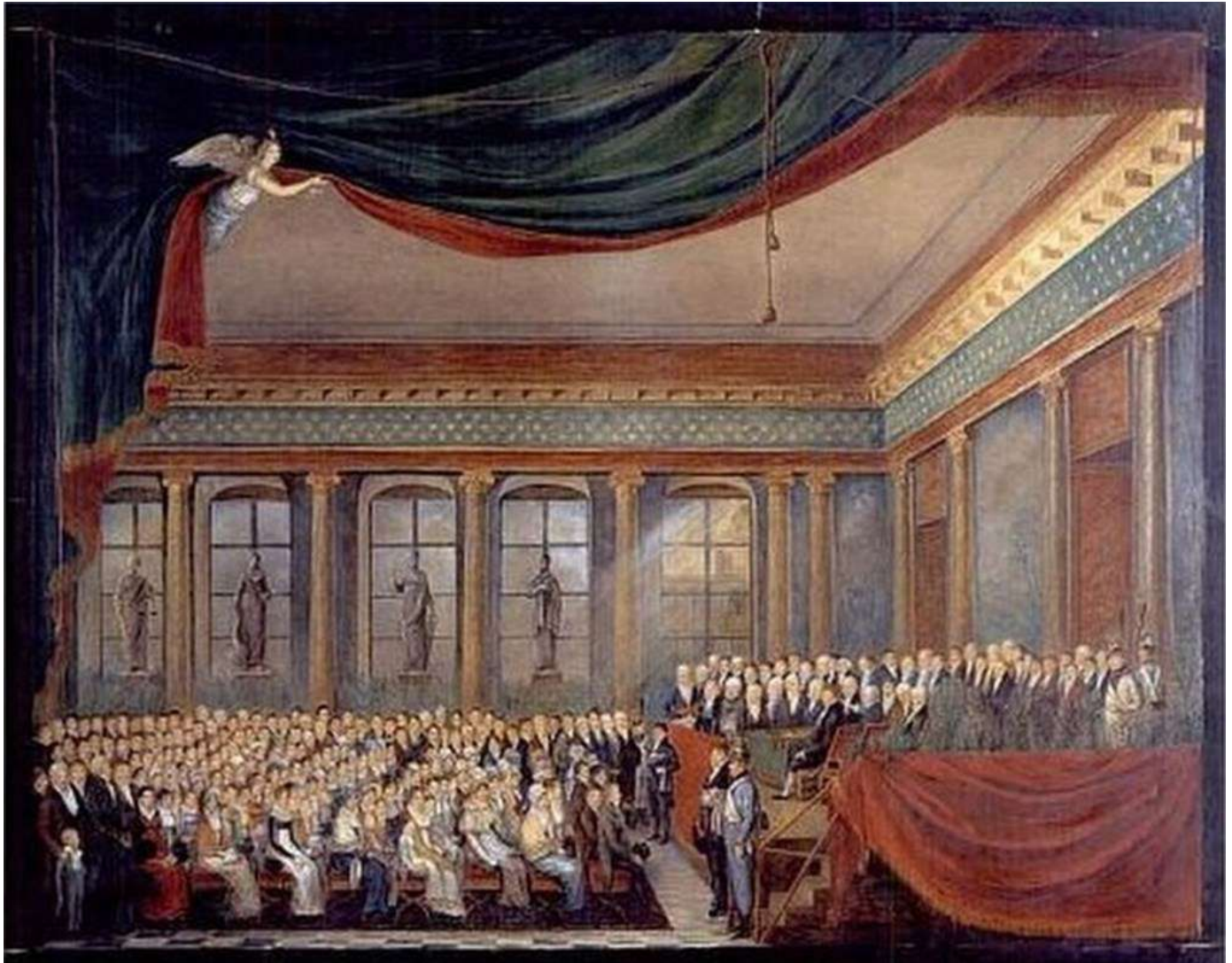
Aan het begin van datzelfde jaar was Werry een van de twee architecten-medeoprichters van de *Société de peinture, sculpture et architecture de Bruxelles*, een vereniging ter bevordering van de vooruitgang van de kunsten, bestaande uit kunstenaars, kunstvrienden en mensen die verbonden waren aan de Academie voor Schone Kunsten. De vereniging probeerde een jaarlijkse tentoonstelling

van moderne schilders te organiseren, maar verloor al snel aan belang door de negatieve houding van de Franse bezetters.

Het idee werd nieuw leven ingeblazen in 1811: de pas opgerichte *Société de Bruxelles pour l'encouragement des beaux-arts* creëerde het eerste *Salon de Bruxelles*, een tentoonstelling van werken van levende kunstenaars. De tentoonstelling richtte zich voornamelijk op schilders, maar ook beeldhouwers, tekenaars, etsers en architecten waren aanwezig. De deelnemers kregen een unieke kans hun werk aan het grote publiek te presenteren en, indien zij dat wensten, te koop aan te bieden. Zij konden ook anoniem deelnemen aan een wedstrijd, met als eerste prijs een gouden medaille. Catalogi waren zeer gewild. Kranten en kunstcritici volgden het evenement op de voet. Werry was er weer bij betrokken. Hij zat zelfs in de jury. (afb. 3)

Afb. 2 SAB Administratieve akten 1819-1820, rep. 1647

Afb. 3 Een gouache van Marie de Latour-Simons (1750-1834) toont de prijsuitreiking op 17 november 1811. Het is zeker dat Werry tot de afgebeelde personen behoort, maar deze worden niet geïdentificeerd. Ondanks onze inspanningen hebben we nog geen portret van Werry gevonden. De precieze rol van Werry in de volgende edities van de vanaf dan driejaarlijkse Salons is nog niet onderzocht.

Marie de Latour-Simons, Remise des prix du Salon de Bruxelles de 1811

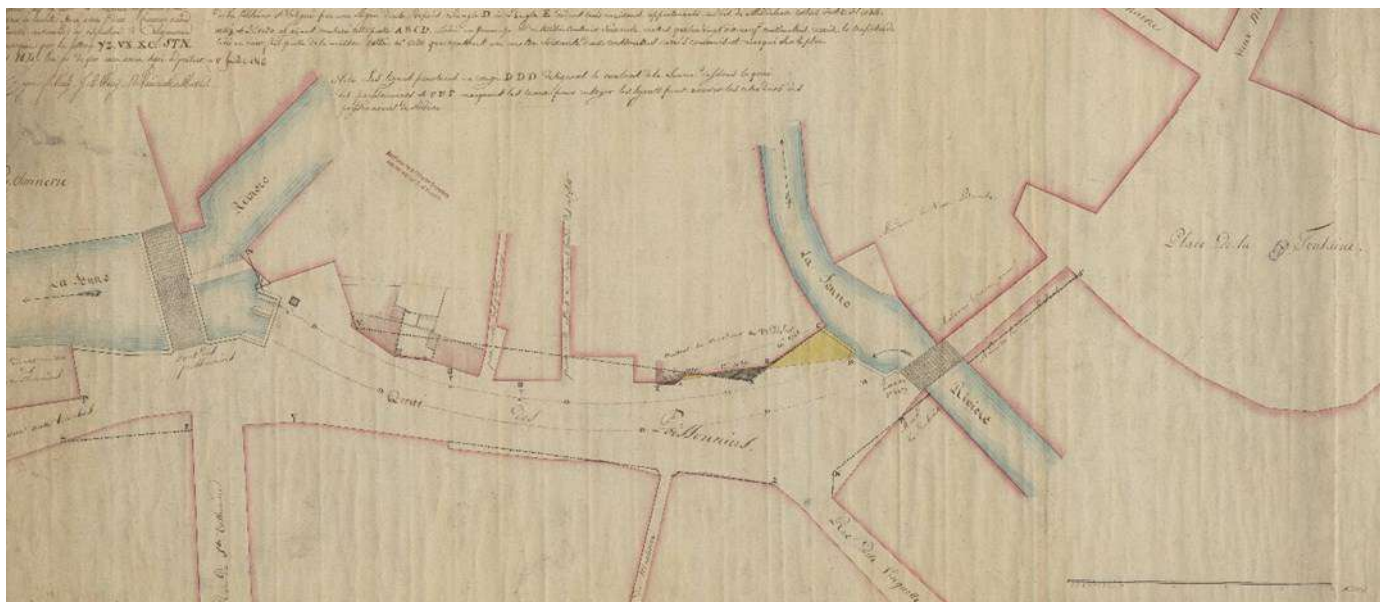
In hetzelfde jaar 1811 kreeg Werry de opdracht het stadhuis van Halle, dat in 1798 bij een brand gedeeltelijk was ingestort, te restaureren.⁸ (afb. 4)

Afb. 4 Het stadhuis van Halle in 1900 (foto KIKIRPA cliché B003547)

In 1815 was hij samen met zijn collega's François Verly (1760-1822) en Barthélémy Vanden Kerckhove (1750-1819) lid van de commissie die door de stad Brussel was aangesteld om de toestand van de toren van het stadhuis te controleren; de drie architecten raamden de reparatie op 120.000 frank. De voorgeschreven werkzaamheden werden niet uitgevoerd bij gebrek aan middelen.

In 1820 kregen de architecten Jean-Baptiste Vifquain (1789-1854), Charles Vanderstraeten (1771-1834), Tilman-François Suys* en François-Joseph Gantier (1775-1835) de opdracht om met spoed de noodzakelijke herstellingen uit te voeren voor een veel hoger bedrag.... Nil novi sub sole (bis).

Afb. 6 Deel van het rooiplan van de Visverkoperskaai. SAB PP 1827. De nostalgici van de vrije Zenne en de liefhebbers van het oude Brussel zullen hun hart ophalen aan de verdwenen namen uit dit plan: rue de Mâchoire (Kinnebakstraat), Vieux Marché au Lin (Oude Gaerenmarct), rue du Domainestraat (Damstraat), rue de Vinquette (Vinketstraat), quai aux Tourbes (Turfzinne), enz.

In 1816 stelde Werry samen met dezelfde kompanen Verly en Vanden Kerckhove een rooiplan op voor de Visverkoperskaai, nu (gedeeltelijk) de Visverkopersstraat. (afb. 6)

Zijn grote technische kennis, met name door zijn jaren als genie-officier, en zijn karakter maakten van Werry een uitstekende medewerker: in 1813-1815 assisteerde hij Louis-Emmanuel Damesme⁹ (1757-1822) bij de bouw van de zogenaamde Karmelietengevangenis aan de Karmelietenstraat op een gedeelte van de gronden van het verdwenen klooster van de Ongeschoeide Karmelieten. Het was een neoclassicistisch complex met vleugels in vierkante opstelling rond een binnenplein met centraal paviljoen. (afb. 7)

Afb. 7 P.J. Goetghebuer, *Choix de monuments, édifices et maisons les plus remarquables du Royaume des Pays-Bas*, 1827

Met een andere in Brussel actieve Franse architect, Eloi-Joseph Bonnevie¹⁰ (1783-1840), bouwde Werry, ondertussen architect in dienst van de stad, tussen 1817 en 1819 drie rijen neoclassicistische huizen rond het in opbouw zijnde Munttheater. Het gaat om huizen in de Oranjestraat (die na de onafhankelijkheid de Prinsensstraat werd), in de Willemstraat (na 1831 de Leopoldstraat) en in de Koninginnestraat. De huizen in deze laatste straat werden in de 20ste eeuw aan het eind van de jaren zestig bijna allemaal gesloopt. (afb. 8)

Afb. 8 Gebouwen door Werry in de nu gesloopte Koninginnestraat. (Oude postkaart)

In 1818 nam Werry deel aan de veiling door de stad Brussel voor de verkaveling van de voormalige gebouwen van de abdij van Jericho. We hebben niet kunnen achterhalen welke gebouwen Werry op deze gronden oprichtte.

Eveneens in 1818 verwierf Werry verschillende lappen grond in Humbeek en Tisselt, langs het kanaal van Wilbroek. De totale omvang van deze aankopen wordt duidelijk in het plan dat in 1849 voor een nazaat werd opgesteld: ruim 215 hectare.

Bij zijn dood bleek trouwens ook dat Werry behoorde tot de 27 grootgrondbezitters van Brussel, die elk meer dan 40 hectare grond bezaten in de 19 gemeenten van wat later het Brusselse gewest zou worden.

Het Regentschap van Brussel, het toenmalige equivalent van het huidige College van Burgemeester en Schepenen, schreef in oktober 1818 een wedstrijd uit "open voor ingenieurs, architecten en andere kunstenaars" voor de "verlaging van de stadswallen van Brussel en de omvorming ervan tot wandellanen, met inbegrip van alle kunstwerken, zoals bruggen, poorten, slagbomen, gemeentelijke belastingkantoren, wachthuizen, enz.". De beslissing om de tweede omwalling rond de stad Brussel af te breken was al genomen onder het bewind van Napoleon in 1810. De uitvoering van dit besluit vergde tijd.

De wedstrijd van 1818 leverde slechts drie projecten op met als namen *Programme fait loi*, *Zélé patriote* en *S.P.Q.B.*¹¹ (afb. 9)

Afb. 9, 10 Het door Werry ingediende voorstel en de afzonderlijk bijgevoegde signatuur (SAB OW 32923)

Tijdens wedstrijden was het meestal voorgeschreven dat een project anoniem moest worden ingediend en vergezeld moest gaan van een gesloten enveloppe met de naam van de auteur. Dit systeem moet het mogelijk maken projecten te beoordelen op hun intrinsieke waarde, waardoor alle deelnemers op gelijke voet komen te staan.

Na de beraadslaging en beslissing van de jury bleek dat achter het project "*Programme fait loi*" de naam van Werry schuilging. (afb. 10)

Werry's project was gedetailleerd en toegelicht met vele berekeningen en tekeningen van dijken en bruggen. Zijn ontwerp werd niet gekozen.

De redenen voor de afwijzing van dit project door de jury, samengesteld uit hoge magistraten van de stad en het land, verdienen in extenso te worden geciteerd: [*Programme fait loi*], "*quelque mérite que ce projet puisse avoir d'ailleurs, a le défaut de donner à la ville une extension tellement forte, qu'elle en serait plus que doublée ; que cette augmentation est hors de proportion avec celle qu'il est permis d'espérer, que son exécution entraînerait à sa suite un grand surcroit de frais de police, de perception des taxes, de balayage et d'éclairage des rues, le quel surcroit ne serait point racheté suffisamment par l'emprise des faubourgs ; que rien ne nuit plus à la population d'une ville que sa trop grande étendue et qu'en fin une enceinte aussi vaste que celle du projet, ne pourrait manquer de porter une atteinte funeste au prix des terrains et maisons compris dans l'enceinte actuelle.*"¹²

Twintig jaar later richtte de Stad Brussel de Leopoldswijk op en in 1852 nam ze, weliswaar voor een habbekrats, meer dan 140 hectare in Sint-Joost-ten-Node over om uit te breiden. Werry was een visionair, maar het is nooit goed om te vroeg gelijk te hebben. Op het gevaar af van herhaling: nil novi sub sole.

De jury verkoos het ontwerp van ingenieur Jean Baptiste Vifquain boven dat van de architecten Werry en Antoine Engels (1781-1866), ingenieur bij de Waterstaat. De effecten van Vifquains

ontwerp zijn bepalend geweest voor Brussel en zijn nog steeds zichtbaar.

In 1820 assisteert Werry Tilman-François Suys* bij de bouw van de Willempoort.

Datzelfde jaar is hij de auteur van het burgerlijk ziekenhuis van Tienen. (afb. 11) Voor technische zaken wordt hij bijgestaan door Jean-Baptiste Vifquain.¹³

Afb. 11 Burgerlijk hospitaal Tienen (<https://tienen.weleer.be/>

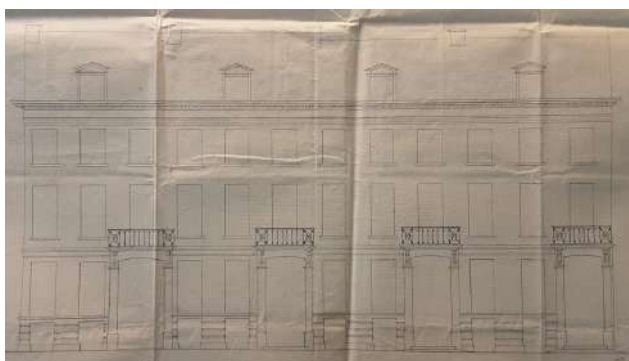
burgerlijk-gasthuis/739)

Vanaf 1821 stelde Werry, ditmaal in samenwerking met Henri Partoes, een plan op om de Koningsstraat te verlengen vanaf de noordelijke hoek van het Park van Brussel tot wat nu de Kruidtuinlaan is. Dit plan werd uitgevoerd tussen 1824 en 1825. Enkele huizen moesten hiervoor worden gesloopt. (afb.12)

Aan het einde van deze monumentale laan wilden Werry, Partoes en Charles Vanderstraeten een triomfboog bouwen ter herdenking van de Slag bij Waterloo. Die is nooit gebouwd en de plannen zijn verloren gegaan.

Onder andere in 1830 en 1831 bouwde Werry aan deze nieuwe Koningsstraat huizen, nog steeds in neoklassieke stijl. (afb. 13)

Afb. 13 Vier huizen door Werry in de nieuwe Koningsstraat. 1831 (SAB/OW 20791)

Afb. 12 Opmeting in opdracht van Werry en Partoes getekend door landmeter Van Keerberghen. Onderaan rechts ligt de Wetstraat. De verlenging van de Koningsstraat loopt recht naar boven op het plan, vooral door weiden (groen). De meeste te slopen huizen (in het rood) liggen aan het Leuvenseplein.

Als het nog nodig is om het belang van Werry aan te tonen, mag worden opgemerkt dat in een almanak van 1823 onder de rubriek *Architecten* slechts zes namen worden genoemd, waaronder de laatste drie hierboven genoemde, alsmede de reeds hoger vermelde Verly en Vifquain. Dit zegt genoeg. Laten we hieraan toevoegen dat hetzelfde boek vijf monumenten opsomt onder de meest opmerkelijke bezienswaardigheden van Brussel: de Willem-poort, de nieuwe Karmelietengevangenis, het Stadhuis, het Paleis der Staten-Generaal (= toekomstig Parlement) en het Munttheater. Werry werkte aan de meeste van deze gebouwen.

Een woord over zijn privéleven, omdat het zijn professionele leven beïnvloedde. Op 21 augustus 1820 trouwde Werry op 47-jarige leeftijd met Adélaïde Amable-Joseph de Boistel de Cardonnois, een adellijke vrouw uit Souchez (Pas-de-Calais).

Na een eerste zoon, Gustave, in 1821, werd in augustus 1823 Alfred Louis geboren, maar Adélaïde overleed drie weken later.

Werry probeerde zijn verdriet te verwerken door zich op het werk te storten: in 1824-25 bouwde hij de symmetrische huizen die de toegang tot de

poorten van Laken en Leuven markeren. Hij bouwde ook verschillende huizen bij de poorten van Laken (1824) en Leuven (1825) voor zichzelf en zijn broer en zus die bij hem kwamen wonen. Hij had deze grond gekocht na de verkoop door de Stad Brussel van de oude stadswallen: de Sint-Jan-Nepomucenusstraat en de Koopliedenstraat werden er aangelegd. Een van deze huizen, op de hoek van deze twee straten, heeft een gevel van 200 meter lang. (afb. 14)

Wij kennen ook van zijn hand een gebouw aan het Barricadenplein.

Voor de *Banque Royale* wijzigt hij, nog steeds in 1824, een gevel in de Isabellastraat.

De dood van zijn vrouw treft Werry sterk en zijn gezondheid lijdt eronder. Hij begint perioden van afwezigheid aan de Academie te hebben. Werry moet zelfs steeds meer een beroep doen op zijn vroegere leerling Pierre-Joseph Tasson (1782-1857), aan wie hij persoonlijk een deel van zijn salaris als leraar afstaat.

Afb. 14 Neoklassiek huis van Werry aan de Koopliedenstraat (1824)

SAV OW 9360

In 1833 schrijft de burgemeester van Brussel aan Werry dat hij vernomen had dat deze steeds vaker afwezig was. Hij veronderstelt dat hij te veel activiteiten buiten het onderwijs heeft, en verzoekt hem "voortaan de taken van zijn functie nauwkeurig en regelmatig te vervullen, zodat de leerlingen van de academie niet langer verstoken blijven van een essentieel deel van hun openbaar onderwijs". De situatie lijkt te verbeteren, maar in 1836 gaat Werry met pensioen.

In 1834 had hij nog, voor hemzelf, zijn broer en zus, drie huizen gebouwd aan de hoek van de Hertogsstraat met de Leuvenseweg.

Tot Werry's leerlingen behoren Philippe Poelaert*, Antoine Engels, Pierre-Joseph Tasson, Henri Parvoes*, François Coppens, Félix Janlet*, Louis Spaak, Gustave Deman en Jean-Pierre Cluysenaar, d.w.z. een groot aantal van de beste Belgische architecten van de 19e eeuw.

Werry's opvolger aan de Academie, Tilman-François Suys*, leidde op zijn beurt twee volgende generaties grote architecten op.

Het is ook duidelijk dat een meer diepgaande studie van Werry's architecturale activiteiten ons veel zou vertellen over de andere gebouwen die hij bouwde.

Jean Alexandre Werry overlijdt op 19 december 1847 in zijn huis in de Lakensestraat.

Het overlijden wordt aangegeven door zijn neven Jean Alexandre Vanden Eynde, architect (Brussel 1802-Schepdaal 1863) en Louis Vanden Eynde (±1811-?).

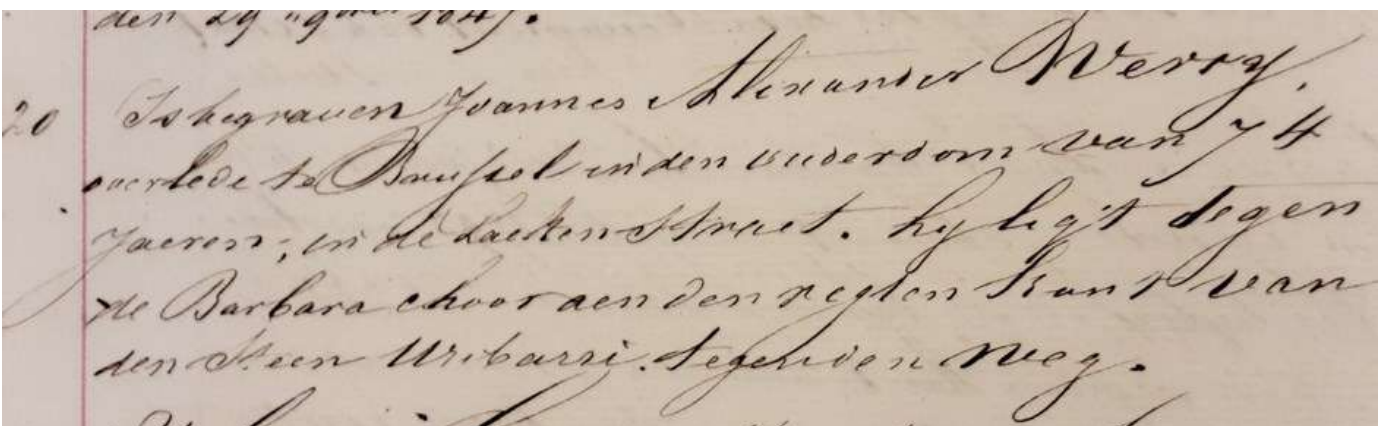
De dag na zijn dood wordt Werry begraven bij zijn vrouw op het kerkhof van Laken "tegen de Barbara choir aan den regten kant van den Heer Uribarri tegen den weg", zoals het grafregister aangeeft. (Afb. 15)

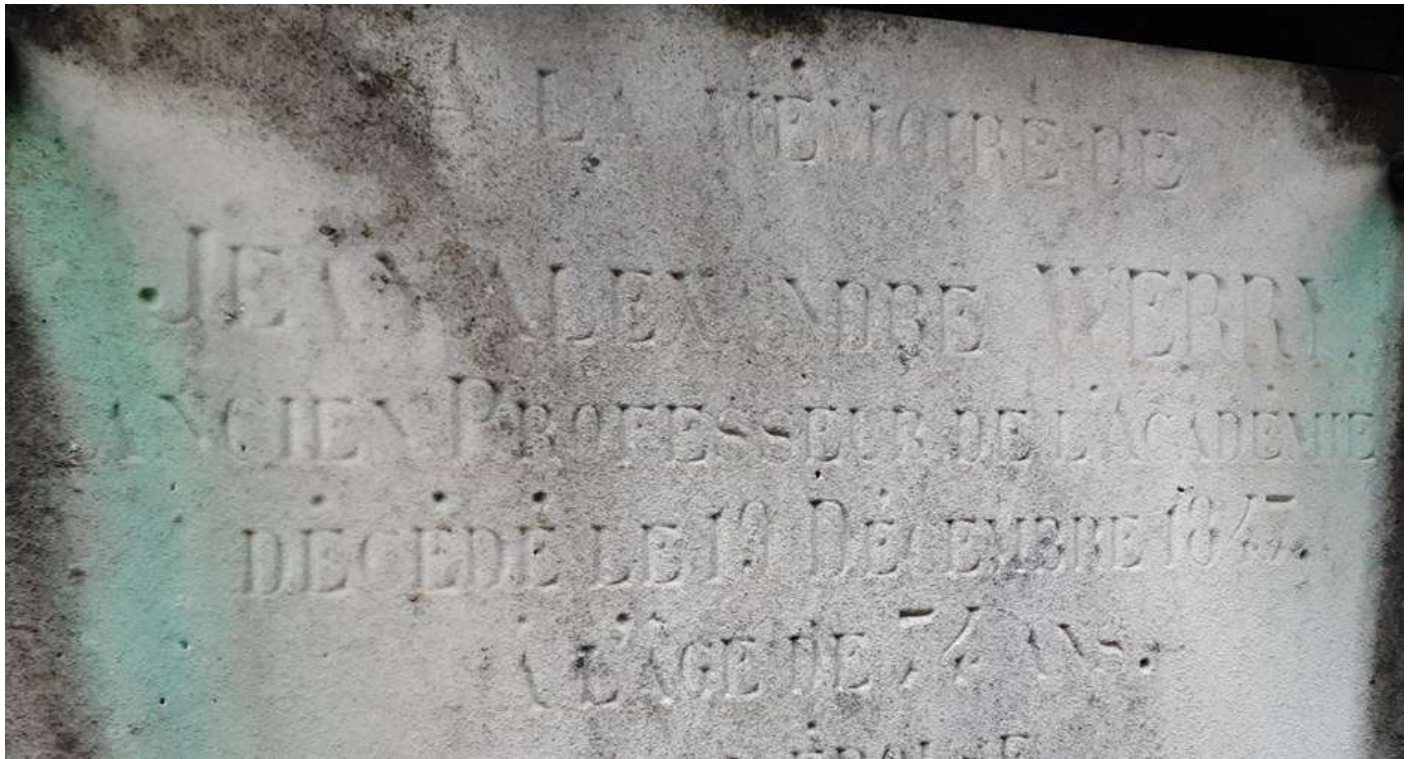
In 1853 wordt zijn broer Jean-Baptiste (1778-1853) begraven. Bij het overlijden van zijn zus Marie Elisabeth (1775-1856) nemen de twee kinderen van Jean Alexandre een nieuw perceel op perk 12 en laten zij het stoffelijk overschot van al hun overleden familieleden daarheen overbrengen op 3 januari 1857.

De epitafen van de architect, zijn vrouw, zijn broer en zijn zus worden op de gedenkplaat vermeld. Later wordt op een extra plaat, het grafschrift van zijn zoon Alfred toegevoegd.

Het is dus mogelijk dat het grafmonument een overname is van het oorspronkelijke, met alleen een nieuwe marmeren plaat voor de grafschriften. Maar zelfs als de tombe niet van zijn hand is, lijkt het zeker dat Werry dit sober grafteken in de vorm van een neoklassieke stèle niet zou hebben verloochend.

Afb. 15 Grafregister Kerkhof van Laken 1847

Een hekken omringt een onversierde zerk. Achteraan op de zerk rust een sokkel met gemouleerde bovenzijde waaruit een stèle oprijst. De stèle is bekroond met een fronton waarboven het kruist triomfeert.

Het grafteken is op de marmeren grafplaten na volledig in arduin.

Dit mooie funeraire voorbeeld van sober neoclassicisme verkeert in een goede staat van bewaring.

Het graf van Jean-Alexandre Werry is bij ons weten, samen met de monumenten van Nicolas Coppens* en Jean-Joseph Smachtens (Brussel-Evere), het oudste bewaard gebleven graf van een Brusselse architect.

Het is te hopen dat de 250ste geboortedag van Jean-Alexandre Werry in 2023 niet onopgemerkt voorbijgaat.

Eindnoten

* Een asteriskje wijst op een ander lemma in het boek

1. Doopakten Parochie OLV Finisterrae Maius 1773
2. Winqz is de auteur van minstens tien kerken, waaronder de Sint-Pieterskerk in Ukkel, en verschillende kastelen. Hij bouwde of wijzigde ook abdijen zoals de Gentse Sint-Pietersabdij.

Van 1784 tot zijn dood was hij hoogleraar architectuur aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten.

3. Wij danken Pierre Blanche voor zijn steun bij dit onderzoek.
4. De stad Brussel zal begrotingsproblemen aanwenden en Fisco wordt dan de architect van de stad Leuven.
5. Grofweg komt dit, tweehonderd jaar later, overeen met een (jaar)salaris van 4.400 euro.

6. een betaling die zo weinig overeenkomt met het onderwijswerk dat het reglement voorschrijft en dat een voorbereidende studie vereist die de leraar thuis bezig houdt en afhoudt van andere zaken die hij zou kunnen ondernemen (eigen vertaling).

7. de lessen Geometrie en Perspectief werden toegevoegd aan mijn Klas. Ongetwijfeld verdienen de honoraria in dit geval een verhoging. Ik verwachtte mij eraan (eigen vertaling).

(8) In 1848 werd een nieuwe restauratie uitgevoerd door twee leerlingen van Werry: Louis Spaak (1803-1893) en Tilman-François Suys*

9. Deze Franse architect, die ook de Muntschouburg in Brussel ontwierp, wordt behandeld in het boek van Pierre-Thomas Bal en Pierre Blanche België op het *Père-Lachaise* (in voorbereiding).

10. Het is trouwens Bonnevie die de auteur is van het grafmonument van de hiervoor vermelde Damesme.

11. Respectievelijk: Programma maakt wet, Ijverige patriot en SPQB, Volgens onze vriend historicus Pierre Blanche zouden deze naamkeuzes kunnen wijzen op een francofiele anti-orangistische sfeer bij de Brusselse overheden in de beginjaren van het bewind van Koning Willem I der Nederlanden. De Patriotten waren immers in Nederland op het einde van de 18de eeuw de hevige tegenstanders van de oranjedynastie en SPQB -met de B van Brussel - is een verwijzing naar het symbolisch acroniem symbool voor de Romeinse Republiek.

12. Welke verdienste dit project ook moge hebben, het heeft het nadeel dat het de stad zo sterk uitbreidt dat ze meer dan verdubbeld zou worden; dat deze uitbreiding niet in verhouding staat tot wat men mag hopen, dat de uitvoering ervan een grote verhoging van de politiekosten, van de belastinginning, van het wegen en verlichten van de straten zou meebrengen, welke verhoging niet voldoende gecompenseerd zou worden door de uitbreiding van de voorsteden; dat niets de bevolking van een stad meer schaadt dan haar buitensporige omvang en dat een zo grote grens als die van het project uiteindelijk een rampzalig effect kan hebben op de prijs van de gronden en de huizen binnen de huidige omwalling. (eigen vertaling).

13. Het ziekenhuis wordt in 1877 gewijzigd door de Tiense stadsarchitect architect Charles Drossaert (1827-1893).

Bronnen

Paul Saintenoy, *Jean Alexandre Werry*, Biographie Nationale, tome XXVII, 1938, col. 199-201

Georges De Hens & V.-G. Martiny, *Une école d'architecture, des tendances*, Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles, Bruxelles, 1992

Académie Royale des Beaux-Arts de Bruxelles. *275 d'enseignement. 275 jaar onderwijs aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten van Brussel*, Crédit Communal – Gemeentekrediet, 1987

Concessiedossiers kerkhof van Laken
Huwelijksakten Brussel 1798 nr. 526 (Vander Velde-Melon), 1803/327, 1839/7501853/104

Overlijdensakten Brussel 1805/229, 1823/ 2062, 1847/0000, 1851/ 415, 1853/415, 1856/ 4185

Laure Eggericx & Christine Van Quoirie, *Les Boulevards extérieurs. De la place Rogier à la Porte de Hal*, Bruxelles, Ville d'art et d'histoire n° 22, Région de Bruxelles-Capitale, Bruxelles, 1998

Théodore Leuridan, *Épigraphie ou Recueil des inscriptions du département du Nord ou du diocèse de Cambrai*. Tome II, Lille. 2ème partie, Arrondissement de Lille. 1ère partie, Impr. Lefebvre-Ducrocq, Lille, 1904

Elie Brault, *Architectes par leurs œuvres, Ouvrage rédigé sur les notes manuscrites de feu Al. Dubois* (de L'École polytechnique), tome III, Paris. Edit. H. Laurens, 1893

SAB OW 7202, 9360, 13622, 20333, 20791, 32215, 32923, 33692, 44278, 49328

SAB Plannen Portefeuille 549, 551, 552, 554, 922, 925, 981, 1827, 1932 & 1933

SAB Gemeentelijke eigendommen 9139 & 9382

SAB Administratieve akten 1819-1820, rep. 1647

P.J. Goetghebuer, *Choix de monuments, édifices et maisons les plus remarquables du Royaume des Pays-Bas*, Gand, imprim. A.B. Steven, 1827

Thomas Schlessier, *Le réalinement comme outil de modernisation de la voirie ancienne à Bruxelles*, 1807-1881, in : Revue belge de philologie et d'histoire 2019, pp. 1121-1178

Jean d'Osta, *Les rues disparues de Bruxelles*, Rossel, Bruxelles, 1979

Épigraphie du Pas-de-Calais, t. I, fasc. III, p. 336

Michèle Van Kalck, *Le musée et la vie culturelle à Bruxelles*, in : Les Musées Royaux des Beaux-Arts de Belgique. Deux siècles d'histoire, Bruxelles, 2003

Resolutien van het College van Brussel, 1835

Louise Babar, *La grande propriété foncière bruxelloise au XIXe siècle. L'usage des archives cadastrales en géographie urbaine*, in : Belgeo, Revue belge de géographie, 2017.1

6. LEDENDAG ZATERDAG 23 SEPTEMBER

RONDLEIDING :

ARCHITECTEN BEGRAVEN OP LAKEN

TER GELEGENHEID VAN DE TENTOONSTELLING, HET LOPEND ONDERZOEK NAAR DE ARCHITECTEN DIE BEGRAVEN ZIJN OP LAKEN EN IN DE AANLOOP NAAR DE PUBLIKATIE DIE ZAL VERSCHIJNEN KRIJGEN WE EEN

EXCLUSIEVE RONDLEIDING OP DE LAKENSE BEGRAAFPLAATS.

*KENNISMAKING MET DE TALRIJKE GRAVEN VAN ARCHITECTEN,
WAARONDER BEKENDE MAAR OOK ONBEKENDE NAMEN.*

AFSPRAAK AAN DE HOOFDINGANG VAN HET KERKHOF

ONZE-LIEVE-VROUW-VOORPLEIN

OM 14h

NA DE RONDLEIDING VOLGT EEN DRINK IN HET ATELIER SALU

GELIEVE IN TE SCHRIJVEN VIA MAIL MET VERMELDING VAN HET AANTAL DEELNEMERS

Ten laatste tot 17 september, info@epitaaf.org

GRATIS VOOR LEDEN

VOOR NIET LEDEN 10€

Diest: nieuwe natuurbegraafplaats in Citadelbos

Het Nieuwsblad, 30 maart 2023

In september 2020 onderging schepen van Burgerzaken Pascale Vanaudenhove (Open Diest) een operatie voor borstkanker. Op zo een moment ga je meer stilstaan bij de dood. Tijdens gesprekken met lotgenoten leerde ze het bestaan van natuurbegraafplaatsen kennen. Ook het feit dat de mensen in coronatijden opnieuw de natuur leerden appreciëren maakte dat ze contact zocht met het Agentschap Natuur en Bos (ANB).

Samen met het agentschap onderzocht de stad Diest wat de mogelijkheden waren en het Citadelbos werd na onderzoek aangeduid als de meest gunstige locatie vanwege de ligging, de toegankelijkheid en de biologische draagkracht van de natuur.

De keuze viel op een zone van ongeveer 9.000 m² groot, gelegen aan de achterzijde van het bos ter hoogte van de Kanonsbaan. Deze zone heeft een hoge biologische draagkracht (350 eenheden per hectare) en biedt voldoende sereniteit aangezien er geen recreatieve routes door het gebied lopen. Voor het gebruik van dit stukje citadelbos als natuurbegraafplaats wil de stad een concessieovereenkomst van dertig jaar afsluiten met ANB. Deze overeenkomst wordt in een latere fase ter goedkeuring voorgelegd aan de gemeenteraad.

Als eerste stap gaat de stad Diest een omgevingsvergunning aanvragen: de natuurbegraafplaats kan ten vroegste volgend jaar in gebruik genomen worden. Gemeenteraadslid David Celis van Groen pleitte in 2021 al voor een natuurbegraafplaats in Diest en is dan ook heel tevreden met deze beslissing.

De plannen voor deze natuurbegraafplaats passen in de totaalvisie van de stad op de begraafplaatsen op eigen grondgebied: het bestuur wil de begraafplaatsen omvormen tot moderne plaatsen van bezinning, waar mensen in een aangenaam kader rust en stilte kunnen opzoeken.

Eerst aan de beurt voor een herinrichting komt het hoofdkerkhof in Webbekom: in het meerjarenplan is voorzien dat de stad elk jaar een begraafplaats aanpakt, als tweede in de rij is het kerkhof van Kaggevinne aan de beurt.

Halle: leerlingen herstellen deur van waardevolle Claeskapel

Het Nieuwsblad, 29 maart 2023

De Claeskapel dateert van 1846 en werd destijds gebouwd op de vroegere begraafplaats van Lembeek. In de kapel werden leden van de invloedrijke ondernemers- en burgemeestersfamilie Claes begraven: de familie Claes was eigenaar van een grote jeneverstokerij in Lembeek, leverde burgemeesters, woonde in het verdwenen kasteel en Paul Claes gaf zijn naam aan het Claesplein in het dorpscentrum. De familie drukte decennialang haar stempel op het leven in Lembeek.

In 1992 werd de kapel overgedragen aan de stad en ze verkeert al enkele jaren in een slechte staat. Vooral de dubbele toegangsdeur was dringend aan renovatie toe: bij raming bleek dat het herstellen van de deur ongeveer 19.000 euro zou kosten, en schepen van Patrimonium Pieter Busselot (CD&V) ging dan ook op zoek naar een goedkoper alternatief. Zo kwam de stad terecht bij het GO Technisch Atheneum Halle die in het maken van een replica van de bestaande deur een bijzondere uitdaging zagen voor hun leerlingen. De stad bekostigde het

nodige materiaal en de leerlingen houtbewerking kregen het maken van deze reproductie als lesopdracht.

De kapel is sinds kort erkend als waardevol erfgoed en de stad zal dus subsidies kunnen krijgen om herstellingswerken uit te voeren. Het stadsbestuur hoopt dat de kapel in de toekomst gebruikt zal kunnen worden voor bijvoorbeeld kleine culturele evenementen. Zo hopen ze dat dit mooie stukje erfgoed ten dienste zal kunnen staan van het grote publiek.

Brugge: ook nog 14de eeuwse grafkelder gevonden aan Mariabrug

Krant van West-Vlaanderen, 31 maart 2023

Bij werken voor de realisatie van een pompstation nabij de Mariabrug op het OLV-Kerkhof Zuid is een beschilderde grafkelder gevonden. Het gaat hier niet om een toevallige vondst: samen met Raakvlak houdt het stadsbestuur deze zone in de gaten, en tijdens het graven zijn de archeologen van BAAC Vlaanderen op een beschilderde grafkelder gestoten. De grafkelder was opgevuld met veel grond en het begraven individu was nog grotendeels intact, met uitzondering van de onderbenen. De grafkelder was binnenin voorzien van beschilderingen, er is een fragment van een gewaad te zien, wellicht van een engelfiguur, en verder ziet men nog enkele donkere contourlijnen en vooral okerkleurige kruismotieven. De beschilderingen zijn rechtstreeks op de pleisterlaag aangebracht, een techniek die gebruikt werd tot 1425. Op basis van de iconografie en het baksteenformaat is het een 14de-eeuwse grafkelder. Gezien de matige bewaeringsstaat is beslist om de grafkelder niet te behouden: na 3D-registratie werd de kelder verwijderd.

Nazimonument op Zwitserse begraafplaats zorgt voor ophef

RTL website, 2 april 2023

Een stenen monument dat al decennialang midden op de begraafplaats in het Zwitserse Chur staat zorgt voor ophef: uit onderzoek van een lokale journaliste blijkt dat het in 1938 is gebouwd om propaganda te voeren voor het naziregime.

Jarenlang werd het monument door voorbijgangers genegeerd, ook al ligt de begraafplaats in het centrum van de stad. "Op het eerste gezicht lijkt het een oorlogsmonument", zegt Stefanie Hablützel tegen de BBC. In vage letters valt in het Duits te lezen: '1914-1918; hier liggen Duitse soldaten'. In die periode vond de Eerste Wereldoorlog plaats. De journaliste van de Zwitserse omroep SRF vond deze tekst maar vaag en begon een onderzoek naar de betekenis van het monument. Ze vond het ook vreemd dat het monument in Chur pas in 1938 was gebouwd, twintig jaar nadat deze mannen stierven.

Uit onderzoek bleek dat het geen oorlogsmonument maar een propagandamiddel van de nazi's was: het werd niet gebouwd om te rouwen om deze dode soldaten, maar om propagandaredenen voor het naziregime: het aanbidden van oorlogsslachtoffers was een onderdeel van Hitlers propagandamachine in de jaren 30. Door zichtbaarder te worden probeerden de nazi's hun macht uit te breiden.

In eerste instantie wilden de Nazi's een groot monument bouwen in de Zwitserse stad St. Gallen, maar de Zwitserse autoriteiten wezen dat af. Het monument in Chur, een stad in het oosten van Zwitserland, werd wel goedgekeurd, en vlak voor het begin van de Tweede Wereldoorlog werd het monument aan de stad geleverd.

Waarschijnlijk wisten de bewoners wat de betekenis was van dit monument: op Nazi-feestdagen werden hakenkruizen geplaatst op dit monument, de mensen moeten dat gezien hebben. Niet iedereen was daar trouwens blij mee: een verontwaar-

digde burger schreef in 1938 aan de krant: 'Waarom hebben we een nazi-steen op onze begraafplaats?'

Zwitserland, dat tijdens de oorlog neutraal wilde blijven, probeerde een dag na het einde van de oorlog zo snel mogelijk alle Zwitserse nazi's te straffen: er waren processen en de Nazi's werden verdreven, maar dit monument werd waarschijnlijk vergeten. Voor de inwoners van Chur komt de ontdekking van de werkelijke betekenis achter het monument als een grote verrassing. De grote vraag is nu: wordt het weggehaald of niet? Dat eerste lijkt voorlopig niet te gebeuren. In plaats daarvan wil Zwitserland het nazimonument aangrijpen om hun eigen geschiedenis rond de Tweede Wereldoorlog opnieuw te gaan onderzoeken. Een parlamentslid vindt dat Zwitserland er een gedenkteken van moet maken ter herinnering aan de gruwelijke misdaden van de Nazi's.

An uit Leuven ontwerpt eerste kledinglijn voor sterrenkinderen

VRT Nieuws website, 6 mei 2023

Vier jaar geleden startte An Andries uit Leuven "Nooit Vergeten" op, de allereerste baby- en kinderuitvaartonderneming van België. Af en toe werd An geconfronteerd met specifieke vragen en noden en één van die vragen leidde tot de creatie van "Little Stars and Angels", een kledinglijn voor sterrenkinderen.

Er bestaat al zoiets als het Berrefonds dat een koesterkoffer bezorgt aan ouders die een kind hebben verloren, maar blijkbaar hebben sommige moeders niet genoeg aan het geschonken hemdje en wikkeldoekje. Toen An Andries kennis maakte met dit ouderlijke gemis begon ze dus een eigen kledinglijn, bestaande uit kleertjes voor overleden sterrenkinderen vanaf maatje 26, 18 à 19 weken zwangerschap. Alles wat je wenst voor je kindje kan je vinden in het aanbod: boxpakjes, overjurk-

jes, hemdje, broekjes, rokjes en zelf sloefjes. Ouders van sterrenkinderen, zeker de mama's, willen immers heel graag eens kunnen 'moederen' en willen ook voor hun dood geboren zontje of dochter zelf eens kleertjes kunnen uitkiezen. Dat bevestigt ook Sigrid Brants, rouwconsulente en zelf moeder van sterrenkinderen Flore, die bevestigt dat ze haar dochter Flore heel graag een jurkje had aangetrokken.

"Als mama kies je op voorhand met heel veel liefde kleertjes uit voor je kindje, maar opeens wordt je kindje veel te vroeg geboren en leeft het niet", zegt Brants. "Dan kan je die gekochte kleertjes niet meer gebruiken, maar het is zeker een meerwaarde wanneer je de kans krijgt om als moeder toch nog passende kleertjes voor je kindje te kunnen kiezen, kleertjes die je nog aan kan trekken, een moment dat je voor de rest van je dagen kan koesteren."

Buckingham Palace wil Prins Alemayehu niet opgraven

Website VRT-Nws, 23 mei 2023

In de 19de eeuw wilde keizer Tewodros, vader van prins Alemayehu, een bondgenootschap met het Verenigd Koninkrijk, maar hij kreeg geen gehoor bij de Britse koningin Victoria. Om de aandacht te trekken gijzelde Tewodros II een aantal Europeanen, waaronder de Britse consul. Een grootscheepse reddingsactie werd opgezet: Victoria stuurde een krijgsmacht bestaande uit 13.000 Britse en Indiase manschappen (die achteraf gretig aan het plunderen sloegen) naar de keizer. Die laatste schoot zichzelf liever dood dan zich over te geven. Tewodros' vrouw, keizerin Tiruwork Wube, en zijn zoon werden gevangen genomen en overgebracht naar Londen.

Tiruwork overleefde de tocht niet en de 7-jarige prins Alemayehu belandde in het Verenigd Koninkrijk als wees. Koningin Victoria besloot zich over hem te ontfermen en vertrouwde hem toe aan ka-

pitein en ontdekkingsreiziger Tristram Speedy, de man die hem vergezeld had vanuit Afrika. Samen met de kapitein reisde de jonge prins rond tot besloten werd dat hij onderwijs diende te volgen. Alemayehu werd echter diep ongelukkig. Op de cadettenschool van Sandhurst werd hij gepest en uiteindelijk stierf Alemayehu op 18-jarige leeftijd in 1879 aan een longontsteking.

"Hij stierf alleen, in een vreemd land", zo schreef koningin Victoria in haar dagboek, en ze regelde voor de Ethiopische prins een begraafplaats op Windsor Castle, in St George's Chapel. Deze kapel, gelegen naast Westminster Abbey, geldt als koninklijk mausoleum en herbergt de laatste rustplaatsen van meer dan vijftig royals. Onder anderen koningen Edward IV en VII, Henry VI en VIII, en Charles I, en de koninginnen Alexandra en Mary liggen er. In 1969 werd de kapel uitgebreid met de King George VI Memorial Chapel waar sinds vorig jaar ook koningin Elizabeth II bij haar man prins Philip begraven is.

In 2007 was er al de vraag om de stoffelijke resten van Alemayehu over te brengen. De toenmalige president Girma Wolde-Giorgis stuurde een verzoek naar wijlen koningin Elizabeth II, maar die poging bleef zonder resultaat. Ook deze keer, met de nieuwe koning Charles III, stuit Ethiopië op een njet. "De teruggave van het lichaam zou een manier zijn om een verzoening tot stand te brengen, om te erkennen wat in het verleden gebeurd is verkeerd was", zegt Alula Pankhurst, expert Brits-Ethiopische betrekkingen bij BBC News. De prins blijft voorlopig dus nog altijd rusten in London, ver weg van zijn thuisland.

Egyptische begraafplaats geeft nieuwe geheimen prijs

Website VRT-Nws, 28 mei 2023

Sakkara is een zogenoemde necropolis, een grafveld uit het oude Egyptische rijk, en ligt op ongeveer 30 kilometer ten zuiden van de huidige hoofdstad Caïro. In de Egyptische oudheid was het de begraafplaats van de oude hoofdstad Memphis. Tal van koningen en hoge ambtenaren lieten er zich begraven in rijkelijke grafmonumenten. Een van de bekendste is de trappenpiramide van Djoser. Sakkara maakt mee deel uit van het Egyptische werelderfgoed op de Werelderfgoedlijst van de Unesco.

Archeologen hebben in de loop der jaren in de necropolis al heel wat waardevolle ontdekkingen gedaan die een licht werpen op het oude Egyptische rijk, en er blijven verrassende vondsten opduiken. Twee nieuwe graftombes en twee grote balsemwerkplaatsen werden onlangs voorgesteld. Deze tombes en werkplaatsen werden ontdekt tijdens een opgraving die bijna een jaar in beslag nam. Ze liggen in de buurt van het heiligdom van de Egyptische godin Bastet, gevuld met catacombes van gemummificeerde katten: katten stonden in Egypte in hoog aanzien en het was niet ongewoon om de dieren na hun overlijden te balsemen. Op dezelfde locatie werden in 2019 honderden gemummificeerde dieren en standbeelden blootgelegd.

De twee graftombes zijn het oudst. De ene tombe is 4.400 jaar oud en herbergt het graf van een priester, Ne Hesut Ba, van de 5e dynastie van het oude koninkrijk. De andere tombe wordt gedateerd op 3.400 jaar en is van Men Kheber, een hoge functionaris uit de 18e dynastie. De archeologen zijn vooral onder de indruk van wat ze aantreffen in de oudste graftombe. Op de muren stonden aantekeningen over de jacht en allerlei activiteiten uit het dagelijks leven geschilderd. In het graf van Men Kheber vonden ze dan weer afbeeldingen van scènes die de overledene in verschillende houdingen afbeeldden.

De twee balsemruidtes zijn minder oud, maar daarom niet minder belangrijk. Het gaat om een werkplaats voor mensen en een werkplaats voor dieren. Ze dateren volgens de wetenschappers uit

de periode van de 30e dynastie (380 - 343 voor Christus) en de Ptolemaeïsche periode (305 tot 30 voor Christus). De werkplaatsen zijn volgens de wetenschappers bijzonder waardevol. Het zijn de grootste balsemruidtes die tot nu toe blootgelegd zijn in Sakkara, en ze bevatten nog zowat alle instrumenten die de oude Egyptenaren gebruikten bij het balsemritueel. Stenen bedden waarop de lichamen voorbereid werden, kleipotten, vaten, zuiveringszout (een van de belangrijkste ingrediënten voor mummificatie) en linnen doeken, het zijn maar enkele voorbeelden.

Egypte zet de laatste jaren sterk in op archeologisch onderzoek en opgravingen in Sakkara en andere historische locaties. Dat leidde tot heel wat belangrijke ontdekkingen. Later dit jaar wil de overheid het Groot Egyptisch Museum openen in de buurt van de piramides van Gizeh, waar tienduizenden artefacten tentoongesteld zullen worden. Het land hoopt weer meer toeristen aan te trekken: het toerisme had sterk te lijden onder de coronapandemie en ook de oorlog in Oekraïne laat zich voelen. In 2022 leverde toerisme 7,3 miljard euro inkomsten op, een stijging met 25,7 procent in vergelijking met dezelfde periode het jaar voordien.

Spanje opent grootste massagraf: 128 lichamen van slachtoffers Burgeroorlog opgegraven

Het Laatste Nieuws, 28 juni 2023

Forensische experts zijn in Spanje begonnen met het opgraven van 128 lichamen van slachtoffers van de Spaanse Burgeroorlog (1936-1939). Die liggen bij het voormalige mausoleum van dictator Francisco Franco, het grootste massagraf in Spanje. Nabestaanden hebben de opgraving via de rechter afgedwongen. Het gaat om lichamen die uit andere delen van Spanje zijn gehaald na de burgeroorlog en werden herbegraven in de voormalige 'Vallei van de Gevallenen' ten noordwesten van Madrid. Dat gebeurde zonder toestemming van nabestaanden.

den. Het is de eerste keer dat dergelijke lichamen weer worden opgegraven en teruggegeven.

In de beruchte vallei, die wordt gedomineerd door een kruis van 150 meter, liggen tienduizenden anonieme slachtoffers begraven van de burgeroorlog en het dictatoriale regime dat tot 1975 duurde. Ook de dwangarbeiders die om het leven kwamen bij de aanleg van het mausoleum liggen daar. De linkse premier Pedro Sánchez maakte na zijn aantreden in 2018 werk van een wetgeving die het mogelijk maakt lichamen te identificeren van slachtoffers in massagraven. Het Spaans Hooggeretshof gaf in september 2019 toestemming voor het opgraven van de stoffelijke resten van dictator Franco: zijn resten liggen nu op een begraafplaats in het noorden van Madrid. De regering wil voorkomen dat zijn aanhangers de vallei blijven gebruiken als een soort bedevaartsoord, dus werd ook het lichaam van fascist Primo de Rivera - oprichter van de Falangebeweging die Franco steunde - in april weggehaald uit het mausoleum.

Vorig jaar kreeg de vallei haar oorspronkelijke naam terug: Cuelgamuros. De verwijdering van Primo de Rivera is een nieuwe stap in het geven van een nieuwe betekenis aan de vallei, zei de Spaanse minister Félix Bolaños indertijd. "Geen enkele persoon of ideologie die aanstuurt op een dictatuur mag worden geëerd of opgehemeld."

De wetgeving die het mogelijk maakt lichamen te identificeren van slachtoffers in massagraven ligt in Spanje erg gevoelig, vooral bij rechtse kiezers: zij vinden dat het verleden onnodig wordt opgerakeld. De conservatieven hebben dan ook aangekondigd de wetgeving terug te draaien als ze volgende maand de landelijke verkiezingen winnen.

Voor vele andere Spanjaarden is de opgraving juist een stap naar gerechtigheid: de verantwoordelijken voor de moorden in de burgeroorlog en de staatsterreur van het regime van Franco hebben zich nooit moeten verantwoorden voor de rechter

dankzij een omstreden amnestiewet. Het aantal verdwenen slachtoffers van de Spaanse Burgeroorlog en de dictatuur van Franco wordt geschat op 100.000 tot 150.000.

Archeologen vinden loden grafkist uit 14de eeuw in Brugge

Website VRT-Nws, 19 juni 2023

In Brugge hebben archeologen een loden grafkist uit de veertiende eeuw gevonden. De kist lag in een grafkelder van de kerk van de verdwenen Eeckhoutabdij, de oudste abdij in de Brugse binnenstad. De ontdekking gebeurde tijdens de opgravingen die voorafgaan aan de bouw van de nieuwe tentoonstellingshal BRUSK. Daarvoor wordt er gegraven op de vroegere speelplaats van de kleuter- en lagere afdeling van het Sint-Andreasinstituut: daar zitten onder de grond restanten van de verdwenen Eeckhoutabdij, de oudste abdij in de Brugse binnenstad.

In de kerk van die abdij werden heel wat mensen begraven. De archeologen vonden tot nu toe twaalf grafkelders waarin 20 mensen begraven lagen. De graven van vier abten en twee burgemeesters van Brugge zijn intussen geïdentificeerd. Ook anonieme graven van kinderen, prachtige grafgiften zoals vier met edelstenen bezette ringen en twee kruisjes getuigen van het grote belang van de abdijkerk.

In één van de grafkelders ligt dus een loden kist. Begraven worden in een loden kist is een voorrecht dat enkel gereserveerd is voor de top van de bevolking. Het is bijzonder duur, maar het lichaam wordt beter bewaard. Het is een traditie die vandaag nog doorleeft: ook de onlangs overleden koningin Elizabeth II van het Verenigd Koninkrijk is begraven in een kist bekleed met lood. Die goede bewaring is enorm waardevol voor archeologen en natuurwetenschappers: het is een kist die tonnen informatie bevat over de overleden persoon en zijn leefwereld, het veertiende-eeuwse Brugge. De kist zal dan ook worden gelicht en geopend in het bijzijn van een team specialisten. Aan de hand van de vond-

sten hopen archeologen te achterhalen wie de overleden persoon is, die op zo'n bijzondere en geprivilegieerde manier is begraven.

Uniek heiligdom in Tiel was tegelijk zonn kalender en grafveld

NRC Handelsblad van 21 juni 2023

Een priester staat boven op de grafheuvel. Met behulp van een paal in de grond stelt hij vast dat hét moment daar is. De zon staat op de juiste plek: dit is de langste dag van het jaar. Rondom de heuvel ligt een greppel met openingen erin. Op deze bijzondere dag vallen de stralen van de zon bij opkomst en ondergang precies door deze ingangen en strijken over de plek waar schedels van mensen, skeletten van dieren en talrijke kostbaarheden begraven liggen.

Zo moet het zijn gegaan, achthonderd jaar lang, in de buurt van Tiel. Archeologen maakten daar deze woensdag – inderdaad op de langste dag van het jaar – een bijzondere vondst bekend. Vierduizend jaar geleden bouwden mensen hier een heiligdom dat uniek is in Europa. Het fungeerde als zonn kalender en laatste rustplaats. Mensen kwamen hier samen voor offers, begrafenissen, feesten en rituelen, aldus de ontdekkers.

De opgravingen in Tiel vonden plaats in 2017 op Medel, een industrieterrein. Archeologen vonden er een heiligdom van vier voetbalvelden groot. Het ontstond tegen het einde van de steentijd en het begin van de bronstijd, toen in Nederland mensen leefden die hoorden bij de klokbeercultuur (zo genoemd naar de vorm van hun aardewerk). Rondom de rituele plaats lagen boerderijen en een met palen afgezette weg, die wellicht gebruikt werd voor processies.

Het heiligdom bevat drie grafheuvels, waarvan de grootste heuvel dienst deed als zonn kalender. Er stonden palen rondom de heuvel die de mensen

hielpen de voortgang van het jaar te volgen. En op de langste én kortste dag van het jaar (21 juni en 21 december) bescheen de zon door openingen in een greppel de stoffelijke resten van de mensen die in deze heuvel begraven waren. Andere openingen lieten zonnestralen door op 1 februari, 1 mei, 1 augustus en 1 november.

Niet alleen in de heuvels, ook elders op het terrein zijn mensen ter aarde besteld. Archeologen vonden de resten van meer dan tachtig personen, veelal vrouwen, begraven of gecremeerd. In totaal troffen ze 25.000 botresten; 32.000 scherven, 170.000 leemfragmenten, 58.000 natuurstenen en 10.000 vuurstenen aan.

Dat deze vroege inwoners van de Betuwe niet in een isolement leefden, blijkt uit de vondst bij de graven van een glazen kraal uit Mesopotamië (het huidige Irak). Het is de oudste glazen kraal die ooit in Nederland is aangetroffen. De bouwers van dit heiligdom maakten dus deel uit van een netwerk waarbinnen uitwisseling van goederen plaatsvond over een afstand van duizenden kilometers.

Quentin Bourgeois werkt als archeoloog aan de Universiteit Leiden. Hij is gespecialiseerd in grafheuvels en is een paar keer bij het veldwerk aanwezig geweest. Hij noemt het heiligdom bij Tiel „uniek in Nederland en uitzonderlijk in Europa. Er is alleen nog een plek in Duitsland die er een beetje op lijkt, maar daar zijn bij lange na niet zoveel menselijke resten gevonden. Met tachtig personen komt Tiel met stip bovenaan.”

We weten dat mensen in deze tijd een religie hadden waarin de zon een grote rol speelde, zegt Bourgeois. „De zomer- en winterwende waren heel belangrijke dagen. In het Ierse Newgrange ligt bijvoorbeeld een graftombe van rond 3.000 voor Christus waar op de kortste dag van het jaar de zon precies door een luikje boven de poort schijnt. Deze tombe en de bekende zonnecirkel bij Stonehenge zijn uit steen gemaakt, en dat doorstaat de tijd

natuurlijk beter dan aarde en hout. Daarom is de vondst in Tiel zo bijzonder. Het bevestigt dat de mensen in het westen van Europa een cultuur en de daarbij horende rituele gebruiken deelden.”

Het staat voor Bourgeois vast dat er dierenoffers plaatsvonden bij het heiligdom in Tiel. „Het belang van het monument wordt nog versterkt door de bijzettingen van losse menschedels in de grafheuvel. Zoiets verlies je niet toevallig, dat heeft een betekenis. Ook dat maakt deze vondst uniek; ik ken geen andere plek in Europa waar een schedel is gevonden in deze context.”

Geïnteresseerden kunnen zich een tochtje naar de vindplaats besparen, laat de gemeente Tiel weten. Het heiligdom bestaat uit sporen in de grond die inmiddels niet meer zichtbaar zijn. Een aantal vondsten is wel te zien in het Flipje en Streekmuseum in Tiel tot en met 20 oktober. In het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden is een graf van meerdere mensen uit het heiligdom van Tiel-Medel te bekijken.

COLOFON
Epitaaf vzw
Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 BRUSSEL (Laken)

<https://www.facebook.com/atelier.Salu/>

Heeft u een voorstel voor een bijdrage in de Tafofiel ? Een artikel dat verband houdt met funerair erfgoed?
Aarzel niet ons uw voorstel te doen via mail

 Volg ons ook op **facebook**